

The Gleaner

Vol 2 (1964)

Χρονολογικά στις επιστολές Κοραή

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.9651](https://doi.org/10.12681/er.9651)

Copyright © 2016, Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (2016). Χρονολογικά στις επιστολές Κοραή. *The Gleaner*, 2, 280–284.
<https://doi.org/10.12681/er.9651>

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΚΟΡΑΗ

Τὸ σημείωμα αὐτὸ δὲν θὰ ἔχη ἐξαντλητικὸ χαρακτήρα. Θὰ σταθῆ σὲ τρία, ὅλα ὅλα, ἀχρονολόγητα γράμματα τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν φίλο του ἑλληγιστὴ Chardon de la Rochette δημοσιευμένα στὴν γαλλικὴ συλλογὴ τῶν *Lettres inédites*¹ μὲ λαθασμένες, ἔπως θ' ἀποδειχθῆ πιὸ κάτω, χρονίες. Οἱ ἐκδότες τῆς Ἀλληλογραφίας Κοραῆ, ποὺ εἶδε πρόσφατα τὸ φῶς στὴν σειρὰ τῶν «Νέων ἑλληνικῶν κειμένων»², σωστὰ δὲν συμπεριέλαβαν τὰ παραπάνω γράμματα στὸν πρῶτο τόμο τῆς Ἀλληλογραφίας (1774-1798), ἔπου αὐτὰ θὰ εἶχαν τὴν θέση τους, ἂν οἱ χρονολογήσεις τῶν γάλλων ἐκδοτῶν ἐγίνονταν ἀποδεκτές.

1. *Lettres inédites*, ἐπιστολὴ XXXV, σ. 82-83. Χρονολόγηση τῆς γαλλικῆς συλλογῆς: 1792. Παρατρέχοντας κάποιες μνεῖες, ποὺ θ' ἀρκοῦσαν νὰ μεταθέσουν μερικὰ χρόνια ἀργότερα τὸ *terminus post quem* τῆς ἐπιστολῆς,³ σταματῶ στὸ πιὸ καίριο, ἀπὸ τὴν ἀποψη ποὺ μᾶς ἀποσχολεῖ, μέρος τοῦ κειμένου: ὁ Κοραῆς προτείνει μιὰ καινούργια ἀνάγνωση σ' ἓνα χωρίο τοῦ Θεόφραστου. Γιὰ δυὸ ἄλλες ἀναγνώσεις ἐκφράζει τώρα τὶς ἐπιφυλάξεις του, τὴν δεύτερη μάλιστα ἀπ' αὐτὲς—εἰκασία τοῦ γερμανοῦ ἑλληγιστῆ Jo. Gottl. Schneider—δὲν φαίνεται νὰ τὴν ἀποδέχεται. «Ainsi dans les *correct. de Théophraste*—γράφει στὸν Chardon de la Rochette—au lieu d' ἡδύ γε τῶν ἄστρον ὄζει il faudroit peut-être lire (non, comme pense Schneider, ἡδύ γε τῆς ἴρεως ὄζει, qui est fort éloigné du texte), mais ἡδύ γε τοῦ ἀστραγάλου ὄζει» (σ. 83).

Οἱ ἐνδείξεις, ὅσες περικλείουν οἱ παραπάνω γραμμὲς, ἐδήγησαν τὴν ἔρευνα στὶς ἀκόλουθες ἐξακριβώσεις: ὁ Κοραῆς ἀναθεωρεῖ ἐδῶ ὅ,τι ὁ ἴδιος εἶχε υἱοθετήσει, ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἐπίμαχο χωρίο, στὶς

1. *Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette (1790-1796)*, Παρίσι 1877.

2. Ἀδ. Κοραῆς, Ἀλληλογραφία, τ. Α' (1774-1798), Ἀθήνα 1964.

3. Σημειῶνω ἐνδεικτικὰ: ὁ Κοραῆς γιὰ δυὸ χωρία ἀπὸ τὰ Ἡθικά τοῦ

Πλούταρχου (*Reipublicae gerendae praecepta καὶ An seni sit gerenda respublica*) παραπέμπει τὸν φίλο του στὴν πολύτομη ἔκδοση τοῦ D. Wyttenbach. Ὁ τόμος 4, ποὺ περιλαμβάνει τὰ πιὸ πάνω κεφάλαια τῶν «Συμποσιακῶν», ἐκυκλοφόρησε στὰ 1797.

σημειώσεις (= *correct.*) τῶν *Χαρακτήρων* τοῦ Θεόφραστου¹, ἔργου, πού, καθὼς εἶναι γνωστό, ἐκδόθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 1799. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, μνημονεύοντας τὴν διόρθωση τοῦ Schneider, ὁ Κοραῆς ὑπαινίσσεται τὴν ἔκδοση τῶν *Χαρακτήρων* πού ἐκυκλοφόρησε τὸν ἴδιο χρόνο, πάντως μεταγενέστερα, στὴν Ἰένα μὲ τὴν κριτικὴ φροντίδα τοῦ γερμανοῦ φιλόλογου². Ἡ ἔλλειψη περισσότερων στοιχείων γύρω ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ ἔκδοση δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καθορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τὸ χρονολογικὸ ὄριο *post quem* τῆς ἐπιστολῆς. Ὡστόσο μιὰ μαρτυρία τοῦ Chardon de la Rochette, διασωσμένη σὲ δημοσίευσμά του γιὰ τὸν Θεόφραστο τοῦ Schneider, παρέχει μὲ ἀρκετὴ, νομίζω, προσέγγιση τὸ *terminus ante quem*. Στὸ κείμενο τοῦ Chardon, πού ἐδημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Magazin encyclopédique», τ. 4 (= Ἰούλιος - Αὐγούστος) 1799, σ. 68 κέ. καὶ πού μοῦ ἔγινε προσιτὸ ἀπὸ τὴν ἀναδημοσίευσή του στὰ «Σύμμεικτα» τοῦ γάλλου ἐλληνιστῆ³, σχολιάζεται ἔτσι τὸ θεοφράσειο χωρίο: «Dans ses notes il [Coray] a proposé de lire, ἡδὺ γε τῶν ἀστρων ὄζει [...] Mais ensuite l'ἴριος du M. Schneider lui a fait soupçonner qu'on pouvoit lire plus sûrement ἡδὺ γε τοῦ ἀστραγάλου ὄζει [...] Cette correction, que le docteur Coray m'a communiquée *de vive voix*, me paroît la plus satisfaisante etc.»⁴.

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ σχόλιο καὶ στὸ γράμμα τοῦ Κοραῆ εἶναι φανερὴ. Δὲν θὰ ἔχουμε συνεπῶς ἀστοχήσει ἂν τὸ δεῦτερο τὸ θεωρήσουμε συνταγμένον λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Chardon de la Rochette.

II. *Lettres inédites*, ἐπιστολὴ XVIII, σ. 46-47. Χρονολόγηση

1. *Les Caractères de Théophraste*, Παρίσι 1799, σ. 243 κέ. ραῆ.

2. *Theophrasti Characteres, seu notationes morum atticorum*, Ἰένα 1799. Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ χωρίο βλ. στὶς σ. 61 καὶ 191 (σημειώσεις). Ἡ ἔκδοση εἶναι ἀφιερωμένη στὸν Chardon de la Rochette καὶ στὸν Κοραῆ.

3. *Mélanges de critique et de philologie*, Παρίσι 1812, τ. 2, σ. 156-183. Στὶς σ. 141-155 ἀναδημοσιεύεται ἡ καταχωρισμένη στὸ «Magazin encyclopédique» 1799, τ. 1 (= Ἰανουάριος-Φεβρουάριος), σ. 352-363, κριτικὴ τοῦ Chardon γιὰ τὸν Θεόφραστο τοῦ Κο-

4. Ἐ.ἀ., σ. 175-176. Ἡ ἀρτίωση τοῦ κειμένου ἐδῶ καὶ ἄλλοῦ εἶναι δική μου. Σὲ μεταγενέστερη ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ ἀρχαίου φιλόσοφου ἀπὸ τὸν Schneider (*Θεοφράστου Ἰεροσολιτῶν σωζόμενα*, Λειψία 1818, τ. 4, σ. 839) μνημονεύεται ἡ ἀνεπίσημη διόρθωση τοῦ Κοραῆ μὲ τὰ ἀκόλουθα: «Postea idem Coray, testante viro docto, Chardon de la Rochette, in Millini Ephemeride litteraria (Magazin encyclopédique, Année V., p. 68 seqq) coniecit: τοῦ ἀστραγάλου ὄζει, ὅτε οἱ ἄλλοι λέγουσι πίσηος».

τῆς γαλλικῆς συλλογῆς: 1792. Τρεῖς ἐνδείξεις τῆς ἐπιστολῆς μᾶς ἀνάγουν στὰ 1801. α) Ὁ Κοραῆς διαβιβάζει εὐχαριστίες στὸν Chardon γιὰ τὶς ἔρευνές του σὲ κάποια «*prétendue édition*» τοῦ Λουκρήτιου. «*A la première occasion—συνεχίζει—que j'aurai d'écrire à M.E... [sic] je lui enverrai votre notice*». (σ. 46). Ἡ μνημονευόμενη ἀπὸ τὸν Κοραῆ ἔκδοση τοῦ Λουκρήτιου δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐντοπισθῇ· μπορούμε ἄφοβα νὰ τὴν ταυτίσουμε μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ *De rerum natura* ποὺ ἐπιμελήθηκε ὁ γερμανὸς φιλόλογος Henr. Eichstädt καὶ ποὺ εἶδε τὸ φῶς στὴν Λειψία πάντως μετὰ τὶς 22 Ἀπριλίου τοῦ 1801¹. Τὴν ἐποχὴ ἄλλωστε αὐτὴ ὁ Κοραῆς ἀλληλογραφεῖ συχνὰ μὲ τὸν Eichstädt [=M(onsieur) E...], στὸν ὁποῖο παρέχει τὴν συνδρομὴ του γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ 6' τόμου τοῦ Διδώρου Σικελιώτη (1802)² καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1801, θὰ σκεφθῇ νὰ ζητήσῃ μιὰ μικρὴ ἐκδούλευση σχετικὴ μὲ τὴν ἐπικείμενη κυκλοφορία τοῦ Βεκκαρία (1802): «ἔχω σκοπὸν νὰ παρακαλέσω τὸν ἐκδότην τοῦ Διοδώρου καὶ Λουκρητίου νὰ ἀναγγείλῃ αὐτὸς καὶ νὰ κάμῃ τὴν παρεκβολὴν τοῦ συγγράμματος εἰς τὰς φιλολογικὰς ἐφημερίδας τῆς Γερμανίας. Ἴσως κάμω τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τοῦ ἐτέρου φίλου, τοῦ Schneider...»³. β) Στὸ ὑστερόγραφο τῆς ἐπιστολῆς ὁ Chardon μαθαίνει πὼς ἡ ἀλληλογραφία ἀνάμεσα στὸν Κοραῆ καὶ στὸν Gruner, τὸν γνωστὸ γερμανὸ γιαιτρὸ καὶ ἑλληνιστῆ, ἔχει ἀπὸ καιρὸ ἀτονήσει. «*Il y a long temps que je n'ai écrit au docteur Gruner, et vraisemblablement je n'aurai pas sitôt occasion de lui écrire, à moins qu'il ne m'écrive pour me demander quelque chose*» (σ. 47). Ἐν στὰ μέσα τοῦ 1800 ἡ ἀλληλογραφία αὐτὴ, ποὺ εἶχε ἐγκαινισθῆ λίγο πρὶν, παρουσιάζονταν ἀκό-

1. *T. Lucreti Cari, De rerum natura libri sex...*, τ. 1, Λειψία 1801. Ἡ χρονολογία 22 Ἀπριλίου 1801 ὑποσημειώνεται στὸ τέλος τοῦ ἐπιστολιμαίου προλόγου τοῦ Eichstädt.

2. Τὸν α' τόμο (Χάλλη 1800) ὁ Eichstädt τὸν ἀφιερώνει στοὺς Κοραῆ, Porson, Wolf καὶ Wyttenbach, ἐνῶ στὸν πρόλογο τοῦ β' τόμου (σ. 4 ἄ. ἄ.) πλέκει τὸ ἐγκώμιο τοῦ Κοραῆ καὶ ἐξαίρει τὴν συμβολὴ του στὴν ἔκδοση. Χάρις ἐξ ἄλλου στὸν Eichstädt ὁ Κοραῆς ἔγινε στὰ 1802 μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ἰένας. Πβ. Φ. Ἡλίου, Ἐπὶ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ. Ἀ-

νέκδοτα καὶ ξεχασμένα γράμματα, Ἀθήνα 1953, σ. 30 καὶ 67 (χρησιμοποίησθε τὸ ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ «Ἐρανος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν»).

3. Ἐπιστολαὶ Ἀδ. Κοραῆ, ἔκδ. Δαμαλᾶ (1885-1886), 2, σ. 637. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀχρονολόγητη, ἐγράφηκε ὅμως στὶς 22.10.1801, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ ἓνα ἀπλό συσχετισμὸ μὲ τὸ γράμμα ἀρ. 120, σ. 946 τοῦ 3 τόμου τῆς συλλογῆς. Ὁ Eichstädt περνάει καὶ ἄλλες φορὲς στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ, βλ. ἐνδεικτικὰ Δαμαλᾶς 1, σ. 684, 719.

μη πολύ ζωντανή¹, πρέπει χωρίς άλλο να έμεσολάβησε μακρό διάστημα χρόνου ως την βαθμιαία εξασθένησή της. Το 1801 δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια μιᾶς τέτοιας προθεσμίας. γ) Τὸ ἀποφασιστικώτερο ὡστόσο τεκμήριο γιὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς βρίσκεται στὴν τελευταία παράγραφός της. Ὁ Κοραῆς δυσανασχετεῖ γιὰ τὴν καθυστέρησιν ποὺ ἔχει σημειωθῆ στὴν παραγγέλεια δυὸ μεταφράσεων τοῦ Στράβωνα: «Il y a plus de deux mois que j'attends la traduction allemande de Strabon, ainsi que la traduction espagnole du IIIe livre du même auteur. Leur retard est du nombre d'une demi-douzaine de chagrins qui me tourmentent» (σ. 47).

Οἱ συσχετισμοὶ διευκολύνονται ἐδῶ ἀπὸ ἀνάλογες μαρτυρίες ποὺ συναντᾶμε στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ μετὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου. Ἔτσι σὲ γράμμα τῆς 24 Ἰουλίου 1801 πρὸς τὸν ἐγκατεστημένο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὸ Παρίσι ἡπειρώτη ἔμπορο, ὁ Κοραῆς διατυπώνει τὴν ἀκόλουθη παράκληση: «Ἐκαμες ἔργον θεάρεστον νὰ ἐρωτήσης καὶ πάλιν τὸν φίλον σου, ἂν ἐγγίξῃ ὁ ἐρχομὸς τοῦ Ἰσπανικοῦ Στράβωνος»². Τρεῖς μῆνες ἀργότερα, στίς 22 Ὀκτωβρίου, ἡ παραγγέλεια ἔμενε ἀκόμη ἀνεκτέλεστη: «Ἐρώτησον καὶ πάλιν, νὰ ζήσης! τὸν φίλον σου περὶ τοῦ Ἰσπανικοῦ Στράβωνος»³. Δὲν χωράει καμμιά ἀμφιβολία πὼς ὁ «Ἰσπανικὸς Στράβων» καὶ ἡ «traduction espagnole du même auteur» ὑποδηλώνουν τὸ ἴδιο ἔργο, τὴν μετάφρασιν τοῦ J. Lopez, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1787 στὴν Μαδρίτη⁴. Συμπέρασμα: ἂν ἡ ἔκδοσις τοῦ Στράβωνα παραγγέλθηκε πρὶν ἀπὸ τὴς 24 Ἰουλίου, τὸ γράμμα πρὸς τὸν Chardon, ὅπου γίνεται γνωστὸ πὼς ἡ ἀποστολὴ τοῦ τόμου ἔχει καθυστερήσει περισσότερο ἀπὸ δυὸ μῆνες, πρέπει νὰ τοποθετηθῆ κάπου ἀνάμεσα στίς 24 Ἰουλίου καὶ στίς 22 Ὀκτωβρίου 1801⁵.

1. Στὴν προσθήκη (addition) τοῦ *Traité des airs, des eaux et des lieux*, 1800, τ. 2, σ. 484, ὁ Κοραῆς σημειώνει: «... j'ai depuis quelque temps l'honneur d'être lié avec ce célèbre Professeur par un commerce de lettres, aussi agréable pour moi qu'instructif». Ἀφοῦ, ὅπως ξέρουμε, ὁ Ἰπποκράτης ἐκυκλοφόρησε στίς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου τοῦ 1800, τὰ παραπάνω εἶναι βέβαιο πὼς ἀναφέρονται σὲ παρελθὸν ἔχει πολὺ μακρυνὸ ἀπὸ τὸ χρονικὸ αὐτὸ ὄροσημο.

2. Δαμαλᾶς 2, σ. 666. Τὸ γράμμα εἶναι μονάχα μηνολογημένο: 5 θερμοφύρου (=24 Ἰουλίου)· ὡστόσο κάποια ἄλλα στοιχεῖα μᾶς ὀδηγοῦν μετὰ ἀσφάλεια στὰ 1801.

3. Δαμαλᾶς 2, σ. 637, πβ. σημ. 3 τῆς σ. 282.

4. *Libro III de la geografia de Estrabon, que comprehende un tratado sobre la Espana antigua. Traducido del latin...* Μαδρίτη 1787.

5. Τὸ post quem τῆς ἐπιστολῆς εἶναι βέβαια οἱ 22 Ἀπριλίου 1801,

III. *Lettres inédites*, ἐπιστολή XXXVI, σ. 83-84. Χρονολόγηση τῆς γαλλικῆς συλλογῆς: 1793. Τὸ γράμμα αὐτό, πού ἕνας πρῶτος ἔλεγχος θὰ ἔφτανε γὰ τὸ ἀναχρονολογήσει κατὰ πέντε ὀλόκληρα χρόνια¹, ἐγράφηκε πολὺ κοντά, ὅπως θὰ γίνῃ ἀντιληπτό, μὲ τὸ προηγούμενο. Εἶδαμε πὼς ὁ Κοραῆς ἀδημονοῦσε γιὰ τὴν ἀργοπορία ὄχι μόνο τῆς «traduction espagnole» ἀλλὰ καὶ μιᾶς «traduction allemande» τοῦ ἑλλήνα γεωγράφου. Ἀπὸ τὴν ἀναμονὴ αὐτῆς τῆς τελευταίας φαίνεται πὼς τὸν ἀπάλλαξε προσωρινὰ—ποιοῦ ἄλλος;—ὁ Chardon de la Rochette. «Je vous suis très obligé de la traduction de Penzel—ἀπαντοῦσε ἱκανοποιημένος ὁ Κοραῆς—et je la garderai puisque vous me le permettez, jusques à ce que le mien vienne; ce qui, j'espère, ne sera pas long» (σ. 83).

Πραγματικὰ στὸν γερμανὸ φιλόλογο Abr. Jac. Penzel χρωστᾶμε μιὰ τετράτομη μετάφραση τοῦ Στράβωνα (Lemgo 1775-1777), αὐτὴν ἀσφαλῶς πού τόσο ἐπίμονα ἀναζητοῦσε ὁ Κοραῆς² καὶ πού πρέπει γὰ τὸν διέφευσε, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὶς δυσμενεῖς κρίσεις, ὅσες τῆς ἀφιερώνει στὴν συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς.

Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος

χρονολογία τοῦ προλόγου τοῦ Eichstädt (βλ. σημ. 1 τῆς σ. 282). Ἡ ἔκδοσις ὅμως τοῦ Λουκρήτιου μοῦ φαίνεται ἀπίθανο γὰ ἐκυκλοφόρησε νωρίτερα ἀπὸ τὸν Μάιο, στὸ Παρίσι μάλιστα θὰ ἔφτασε πολὺ ἀργότερα. Ἔτσι τὰ χρονικά περιθώρια δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ θεωρήσουμε τὴν ἐπιστολὴ γραμμένη πρὶν ἀπὸ τὶς 24 Ἰουλίου.

1. Μνημονεύεται τὸ ἑλληνογερμα-

νικὸ Λεξικὸ τοῦ Schneider, πού ἐκδόθηκε στὰ 1798 (α' ἔκδ.).

2. Ἡ ἀνυπομονησία τοῦ Κοραῆ ἔχει τὴν ἐξήγησή της: τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε δεχθῆ ν' ἀναλάβῃ ὑπεύθυνα, μὲ τὴν συνεργασία τοῦ φίλου του ἑλληνοβιστῆ La Porte du Theil καὶ τοῦ γεωγράφου Gosselin, τὴν μετάφραση τοῦ Στράβωνα γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἐπίσημου γαλλικοῦ κράτους.